

Э.ғ.к.Кажмухаметова А.А., магистрант Жұмағұл Р.Ғ.

Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университеті,

Қазақстан, Нұр-Сұлтан

Шығындарды есепке алу әдісі, бухгалтерлік есепте шығындарды қалыптастыру принциптері

Егер біз өндірістік шығындарды есепке алуды кәсіпорынның негізгі мақсатын орындауға бағытталған тиісті басқару моделінің шығындары мен нәтижелерін пайдалануды көрсету процесі ретінде қарастыратын болсақ, онда мұндай есепке алу жүйесі шығындарды басқарудың негізгі міндеттеріне сәйкес келеді. Шығындарды есепке алудың негізгі мақсаты - өндірістік қызметті бақылау және оны жүзеге асыру шығындарын басқару. Шығындар есебінде басқару аппаратының күнделікті қажеттіліктері үшін негізгі ақпарат қалыптасады. Сондықтан ол кәсіпорынның басқару есебі жүйесінде орталық орын алады. Шығындарды есепке алу әдісі - өнімнің нақты құнын анықтауды қамтамасыз ететін өндірістік шығындар туралы ақпаратты құжаттау, топтау және өңдеу әдісі. Басқаша айтқанда, шығындар объектілері бойынша өндіріс шығындарын аналитикалық есепке алу әдістерінің жиынтығы және шығындар бірліктерінің құнын есептеу әдістері. Коммерциялық ұйымдарда өнімнің өзіндік құнын есептеу үшін шығындарды есепке алуда қолданылады. Нормативтік әдіс шығындарды есепке алудың нормативтік әдісінің ажырамас бөлігі болып табылады. Бұл әдісті қолданудың алғышарттары: шығындардың нормалары мен нормативтерінің болуы; шығарылатын бұйымдар бірлігінің өзіндік құнының нормативтік калькуляциясын жасау; қолданыстағы нормалар бөлінісінде және олардан ауытқулар бойынша шығындарды дұрыс құжаттау және есепке алу.

Тікелей есептеу әдісі өнімнің өзіндік құны шығындарды тікелей есепке алу негізінде анықталады, ал өнім бірлігінің өзіндік құны осы өнім үшін шығындардың жалпы мөлшерін оның санына бөлу арқылы есептеледі. Осы әдіспен шығындарды есептеу шығындар объектілері шығындар

объектілерімен сәйкес келген кезде қол жеткізіледі. Бұл әдіс шығындарды есепке алудың тапсырыс бойынша әдісін қолданады [1].

Шығындарды жинақтау әдісі өнімнің өзіндік құны өнімнің жеке бөліктері немесе оны өндіру процестері бойынша шығындарды қосу арқылы анықталады. Бұл әдіс, әдетте, шығындарды есепке алу алдын-ала (процедуралық) әдіспен жүзеге асырылатын өндірістерде қолданылады. Жанама өнім шығындарын болдырмау әдісі-өндірісте алынған өнімдер негізгі, жанама болып бөлінеді. Негізгі өнімнің өзіндік құнын анықтау үшін жанама өнімдер алдын-ала белгіленген бағамен жалпы шығындардан шығарылады

Шығындарды пропорционалды бөлу әдісі шығындарды тікелей тағайындау мүмкін емес бірнеше өнім түрлерін бір уақытта өндіру жағдайында өнімнің өзіндік құнын есептеу үшін қолданылады. Бұл әдіс бір технологиялық процесте өнімнің бірнеше түрін бір уақытта алған кезде біріктірілген өнімдер өндірісінде ең қолайлы. Шығындардың жиынтық есебі шығарылатын өнімдер тобы бойынша ұйымдастырылады, ал топтар ішіндегі шығындар экономикалық негізделген базаға пропорционалды түрде өнімдердің жекелеген түрлеріне бөлінеді.

Біріктірілген есепке алу әдісі, егер олардың әрқайсысын жеке-жеке қолдану мүмкін болмаса немесе өзіндік құнның негізделген есептелуін қамтамасыз етпесе, жоғарыда аталған бірнеше әдістердің үйлесімі болып табылады, мысалы, өсімдік шаруашылығында, шығындарды жою әдісі негізгі және байланысты өнімнің өзіндік құнын анықтайды, содан кейін шығындарды пропорционалды бөлу әдісін қолдана отырып, өнімнің әр түрінің өзіндік құнын есептейді. Негізгі өнім бірлігінің өзіндік құны тікелей есептеу әдісімен калькуляцияланады. Жалақыны ауытқулар есептелген норма мен нормадан ауытқу бойынша ескереді. Бухгалтерия есептелген жалақы сомасының жұмысшылардан алынған өнім саны мен сапасына сәйкестігін байқап отырады. Жұмыстың калыпты жағдайларынан ауытқығаны үшін

үстеме ақы төлеу өндірістік емес шығындар және жалақы корын артық жұмсаудың басты себептерінің бірі болып табылады[2].

Жалақы бойынша нормадан ауытқуын талдау үшін және дәл есебін шығару үшін номенклатуралық себептерін және жалақы бойынша нормадан ауытқуды, кінәлілерді табу керек. Сондықтан бухгалтерия оқтын-оқтын ауытқулар туралы, олардың себептері мен кінәлі тұлғалары көрсетілген рапорт жасап отыруы керек. Үстеме шығындарды есептеу мен тарату нақты шығынның сомасын анықтауды, әрбір баптар бойынша бекітілген сметадан ауытқуын табуды, демек, ондағы артық жұмсалатын шығындардың алдын алатын қажетті шараларды дер кезінде қабылдауды қамтамасыз етеді. Бұл үшін материалдар шығысына, штаттық кестеге және лауазымды қызметкерлердің окладына жасалған лимиттік картаның, материалдық емес активтердің, негізгі құралдардың нормасының негізінде ағымдағы жедел (оперативтік) бақылауын ұйымдастырады. Кәсіпорында құндылықтарды сақтау мен есебінде, ендірісті ұйымдастыруында болған кемшіліктер және басқа да өндірістік емес сипаттағы шығыстар толығымен ашылып көрсетіледі.

Өндірістік емес сипаттағы шығыстар өнімді шығарумен байланысты болса, онда олар оның езіндік құнына қосылады, ал егер де олар өнімді шығарумен байланысты болмаса, онда олар өнім түрлерінің арасына таратылып, үстеме шығыстардың құрамында өнімнің өзіндік құнына қосылады. Кәсіпорынның экономикалық қызметі тарапынан бақылау жасау материалдарды, энергияны, аспаптар мен керек-жарақтарды тұтынудың бекітілген нормалары мен лимиттерін; түрлі жұмыстар мен қызметтерді тұтыну мен олардың құнының белгіленген лимиттерін; басқарудың белгіленген ұйымдық құрылымын, сондай-ақ қызметтердің және қызмет керсетуші адамдар жалақысының окладтарын (ставкаларын) қатаң сақтауды қамтамасыз етуге тиіс. Машиналар мен жабдықтарды пайдалану мен күтіп ұстауға кеткен шығындарды (егер үстеме шығындардың бұл тобы есепте бөліп көрсетілетін болса) өнім түрлері бойынша таратады, бірақ ол кезде

өнімді әзірлеу кезінде қолданған құрал-жабдықтың жұмыс істеген сағатының деңгейі, яғни өндіріске қажет болған машина/сағатының саны ескеріледі. Машиналар мен жабдықтарды пайдалану мен күтіп ұстауға кеткен шығындарды тарату кезінде сметалық (нормативтік) ставкасын пайдалану керек, ал олар, өдетте, бұйымды өзірлеу үшін қажет технология бойынша құрал-жабдықтардың жұмыс істеген машина/сағатының саны бойынша, құрал-жабдықтың әрбір топтары бойынша белгіленген, шығын коэффициенті бойынша, және бір машина/сағатының жоспарлы өзіндік құны бойынша есептелінеді. Мәселен, транспорт шығындары компанияның әуе-жол, ж/д пойыздары, такси және т.б. құрайды.

Компаниядағы көлік(транспорт) шығындарының 1 апта яғни 5 күн ішіндегі автомобиль мен авиа транспорт өтемдеріне Авиа ұшу, бұлар көлік шығынынан бөлек қызмет (услуги) түрлеріне де жатады.

Егер сауда компаниясы тауарды басқа компаниядан сатып алып, оны өз бетімен экспорттайтын болса немесе көлік компаниясына немесе контрагентке жеткізгені үшін төлем жасаса, онда мұндай шығындар тікелей болады, олар тауарлардың өзіндік құнына есептен шығарылмайды, бірақ арасында бөлінеді сатылған және сатылмаған тауарлар келесі формулалар бойынша[3]:

$$\text{Сатылмағ.тас.шығ} = \text{Қалд.тау} \times \text{Тас.шығ. орташа пайызы} \quad (1)$$

$$\text{Тас.шығ.} = (\text{Баст.Көл.шығ.қалд} + \text{Ағ.көл.шығ.}) / (\text{Ағым.құн} + \text{Қалд.тау.}) \times \text{орташа пайыздық мөлшері } 100\% \quad (2)$$

$$\text{Ағымдағы кезеңде есептен шығару үшін Тас.шығ.} = \text{Ағ.көл.шығ.} + \text{Ағым.құн} - \text{Сатылмағ.тау.тас.шығ.} \quad (3)$$

мұндағы:

Тас.шығ. - тасымалдау шығындары;

Сатылмағ.тау.тас.шығ. - сатылмаған тауарларды тасымалдау шығындары;

Баст.Көл.шығ.қалд. - айдың басындағы тауарлардың қалдығы үшін көлік шығындары;

Ағ.көл.шығ. - ағымдағы айдағы көлік шығындары;

Ағым.құн - ағымдағы айда сатылған өнімнің өзіндік құны;

Қалд.тау. - айдың соңында сатылмаған тауарлардың қалдығы.

Бұйымдарға (бөлшектер комплексіне) сметалық ставкаларды есептеп шығару неғұрлым оңай: жабдықтардың жұмысымен байланысты шығындар мен механикаландырылған (станоктық) және механикаландырылмаған (қолмен атқарылатын) жұмыстар бойынша бөлек-бөлек алғанда, өндірістік жұмысшыларының негізгі жалақысының арақатынастарының негізінде анықталады.

Машиналар мен жабдықтарды күтіп-ұстау мен пайдалану жөніндегі нақты шығындар сметалық ставкалар бойынша белгіленген шығындарға тепе-тең дайын өнім мен аяқталмаған өндіріс арасына бөлінеді. Шығарылған өнімнің нормативтік өзіндік құнын анықтау үшін біртектес өнім өндіруге жұмсалған шығындарды топтап есепке алу кезінде, бұл топқа кіретін өнімнің әрбір түрінің нормативтік құны және сол мәліметтің (сводкадан) жиынтығы калькуляциялық баптар бойынша өндіріс есебінің ведомосына жазылады. Бұйымның бір түрі бойынша өндіріске кеткен шығындарды есептеген кезде есептік (кезеңдік) норма бойынша өндірістік есеп ведомосындағы өнім шығындарының нормативтік құны шығыстың әрбір бабының нормативін шығарылған өнімнің нақты санына кебейту арқылы алынады[4].

Өнімнің нақты өзіндік құнын анықтаған кезде есептік айдағы ауытқуларды нормативтік өзіндік құнға қосады немесе одан ауытқуларды шегереді. Шығындар мен шығындар бағалаудың экономикалық сипатымен ерекшеленеді. Шығындар есептік сипатқа ие, ішкі есепте көрсетіледі, пайдаланылатын есепке алу жүйесіне байланысты және міндетті түрде кәсіпорындағы төлем ағындарымен байланысты емес. Олар фирманың қаржылық есептілігінде ұсынылған.

Шығындарды экономикалық элементтер бойынша топтастыру өндіріске қанша және не жұмсалғанын көрсетеді. Шығындарды элементтер бойынша топтастыру нәтижесінде статистика органдары экономика салаларында құрылған ұлттық кіріс көлемін анықтауға мүмкіндік алады.

Өнімнің өндірістік өзіндік құнын құрайтын шығындар олардың экономикалық мазмұнына сәйкес мынадай элементтер бойынша топтастырылады; материалдық шығындар; еңбекке ақы төлеу шығындары; сақтандыруға аударымдар; негізгі құралдардың тозуы; өзге де шығындар.

Шығындарды есептеу үшін өндіріс процесінде не жұмсалғанын ғана емес, сонымен қатар бұл шығындар қандай мақсаттарға жұмсалғанын да білу керек. Мұндай есеп өзіндік құнды оның құрамдас бөліктері мен өнімнің кейбір түрлері бойынша талдауға мүмкіндік береді.

Отандық бухгалтерлік есеп практикасына енгізілгенге дейін оның ұлттық стандарттары өндірістік өзіндік құнға жалпы экономикалық шығындар, ал толық өзіндік құнға коммерциялық шығындар енгізілді. Қазіргі уақытта бұл шығыстар өндірістік өзіндік құнға енгізілмейді, бірақ есепті кезеңде келтірілген шығыстар ретінде танылады.

Кәсіпорынның басқарушы есебі, есептің бір бөлігі ретінде, жіктеумен, жазумен, таратумен, талдап қорытумен, ағымдағы және жорамалданған шығындар бойынша есеп берумен байланысты жүргізіледі. Басқарушы есебі салаға, сала ішіндегі салаға, қызмет түрлеріне, кәсіпорынға лайықтап шығындарды есепке алудың және өнімнің, жұмыстар мен керсетілетін қызметтердің өзіндік құнын есептеп шығарудың жүйелі әдістерін талдап енгізуді көздейді.

Әдебиеттер:

1.Аманова Г.Д., Махамбетова А.О., Садиева А.С., Жумабекова Г.Ж. Басқару есебі. – Нұр-Сұлтан: Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті АҚ. 2019. – 237 б.

2. Дайрабаева А.С., Кажмухаметова А.А. Оқу құралы «Басқарушылық есеп».Нұр-Сұлтан.: Университет «Туран-Астана», 2020. -96 с.

3.Әлиев М.Қ, Алтынбеков М.А., Түсібаева Г.С., Юсупов Ұ.Б., Есенбаева А.Е. Басқару есеп.- Астана: ҚазЭҚХСУ, 2017.-240 б.-, 56-57б.

4. Шығын түсінігі шығын әдістері // <https://esep.kz/student/22916>